

УДК 37.015.31:001

Юлія Баруліна

ЗМІСТ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Ціннісні орієнтації слугують своєрідним критерієм, фільтром у визначенні ставлення людини до матеріальних та духовних цінностей, системи установок. Сьогодні постає нагальна необхідність формування нових ціннісних орієнтацій, ціннісного світогляду людини, яка житиме і працюватиме у ХХІ столітті в Україні – незалежній європейській державі.

Очевидно, що в контексті інноваційної освіти проблема формування ціннісно-смыслових орієнтацій учнів потребує переосмислення, одним з напрямів вирішення якої є перехід від авторитарного стилю здійснення діяльності до формування ціннісно-смыслових орієнтацій учнів на гуманістичних засадах.

Останні досягнення в області філософії, гуманістичної психології та педагогіки особистості дозволили багатьом сучасним дослідникам проголосити провідним принципом нової гуманітарної парадигми в педагогіці принцип ціннісно-смыслові спрямованості освіти. У рамках даного принципу створення умов для відкриття і реалізації учнями власних смислів стає пріоритетним напрямом у побудові навчального процесу в школі. Оскільки саме в процесі реалізації смислів людина розвиває свої творчі та пізнавальні можливості, загалом свій внутрішній світ. Реалізація даного принципу передбачає, що учень бере активну участь у творенні знання, що виступає матеріалом для його власного самовдосконалення, включається в процес пошуку смислу засвоєваних знань, не обмежуючись лише сумлінним засвоєнням даних ззовні значень.

Про ціннісні орієнтації мова йшла на межі ХІХ–ХХ століть (Г. Кершенштейнер, К. Ушинський). Проблема ціннісних орієнтацій та шляхів їх формування активно досліджувалася у 70–80-ті роки ХХ століття (О. Леонов, Т. Мальковська та ін.).

У психолого-педагогічних концепціях і моделях виховання І. Беха, І. Зязюна, В. Караковського, І. Колеснікової, Б. Лихачова, Н. Щуркової та інших саме цінності утворюють їх змістовне ядро і визначають стратегії розвитку.

О. Сухомлинська зазначає, що цінності визначають зміст навчання і виховання людини на трьох взаємопов'язаних рівнях: державному, суспільному та особистісному.

Понятійне поле дослідження ціннісно-смыслових орієнтацій містить доволі широке коло понять: цінність, смисл, орієнтація, ціннісна орієнтація та інші, пов'язані з ними. Нерідко їх ототожнюють, уживають як синоніми, інтерпретують по-різному. Виникла необхідність чіткого визначення нашого розуміння понять «цінність», «смисл», «орієнтація».

Мета статті: розглянути різні теоретичні філософські та психолого-

педагогічні підходи до понять «цінність», «смысл», «орієнтація», «ціннісна орієнтація», «ціннісно-смыслова орієнтація», вивести понятійне поле дослідження в рамках сучасної школи.

Поняття цінність є досить поширеним і має відношення до багатьох наук: соціології, права, теорії і практики управління, педагогіки, психології. У широкому сенсі цінність означає базис для формування життєвої позиції.

Філософський словник під редакцією В. Андрющенка трактує цінність, як «духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, соціальні ідеали і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського діяння» [11, с. 503].

Ніякої логічно побудованої схеми, або критеріїв, за якими формується система цінностей, не існує. Цінність визначається лише значимістю об'єкта, явища, відношення – для суб'єкта і тільки таким суб'єктивним способом існує. Індивідуальна система ціннісних орієнтацій людини є важливою підсистемою особистості. Ця система забезпечує сталість особистості, наступність поведінки, визначає спрямованість потреб та інтересів. Цінності виконують функцію матриці для цілей, головних мотивів та способу життєдіяльності. Вони визначають моральні засади і принципи поведінки, відтак будь-яке суспільство є зацікавленим, щоб люди дотримувалися відповідних цінностей та принципів, щоб кожен член суспільства потрапляв під вплив цілеспрямованого виховання [3, с. 33].

Поняття «цінність» в педагогічних та філософських виданнях має різні інтерпретаційні пояснення. Так, укладачі «Педагогічного словника для молодих батьків» під цінністю розуміють «соціально-філософську категорію, що фіксує позитивне чи негативне значення будь-якого предмета або явища» [5, с. 340]; укладачі «Філософського енциклопедичного словника» – «термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного» [10, с. 707]; «Словника-довідника для соціальних педагогів та соціальних працівників» – «особливі суспільні відносини, завдяки яким потреби й інтереси людини або соціальної групи переносяться на світ речей, предмети, духовні явища, надаючи їм певних соціальних властивостей, не пов'язаних прямо з утилітарним призначенням цих речей, предметів, духовних явищ» [8, с. 236]; укладачі навчального словника-довідника «Соціологія» – «духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії, теоретичні системи, утопічні образи, суспільні ідеали, і виступає критерієм оцінки дійсності людиною» [9, с. 422].

У філософії широко використовується поняття цінностей задля виявлення і характеристики сутності ціннісних орієнтацій, у соціології – через розгляд системи соціальних зв'язків і залежностей, що визначають процес формування соціальних ціннісних орієнтацій, у психолого-педагогічних науках цінність розглядають через аналіз механізму формування ціннісних орієнтацій і їх вплив на розвиток особистості.

Категорія цінність, на думку Д. Леонтьєва, М. Рокіча, М. Тейлора, В. Тугарінова, Д. Холстеда, є неоднозначною та багаторівневою. Це поняття визначається як належне та бажане на відміну від реального, дійсного; цінності належать до психічних утворень (їх джерелом є бажання, інтереси, почуття, ставлення).

Соціальна психологія розглядає цінність як феномен, що має для людини велике значення і відповідає її актуальним потребам та ідеалам; опосередковане культурою поняття, яке є еталоном належного у досягненні потреб.

Загалом науковці не мають єдино вірного визначення цінностей. Так, наприклад, Л. Мардахаєв визначає цінності як «ідеали чи кінцеві цілі; основні оцінні стандарти бажаного» [7, с. 332].

М. Ярмаченко сприймає цінність як «позитивну чи негативну значущість об'єктів довкілля для людини, класу, групи, суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученням у сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин» [4, с. 484].

Зокрема, В. Василенко розглядає категорію цінності з позиції ставлення до неї суб'єкта. Оскільки «цінність» детермінована обома сторонами ціннісного ставлення, тому її величина і характер водночас залежать також від визначень суб'єкта (суб'єктивний характер цінностей) і властивостей об'єкта – носія цінності (об'єктивний характер цінності). Отже, цінність одночасно є і предметом, і ставленням до цього предмета, саме в цьому і полягає її особливість [2, с. 45].

У свою чергу І. Бех виокремлює, насамперед цінності духовні, вважає їх ядром особистості, і зазначає, що «духовна цінність, що набула для людини особистісної ваги, лише тоді стає домінантою її «Я», коли постійно спонукає до відповідних учинків». Цінності, на думку академіка, це переживання їх бажаності (чи небажаності) для людини [1, с. 9].

Цінності є необхідною складовою гуманітарного знання, його смисловою особливістю. Поняття «цінність» тісно пов'язане з поняттям «смысл».

Існує багато підходів до тлумачення терміну «смысл», але чітко вимальовується дві лінії.

Перша лінія об'єднує смысл зі змістом людської думки. Для представників даного підходу елементарною одиницею смыслу виступає вірно сформульована думка. Більш складні смислові утворення (фрази, тексти, теорії тощо) будуються на основі цієї одиниці, утворюючи складний смысл. Такий підхід до смыслу умовно можна назвати семантичним.

Для прибічників другого підходу смысли є людськими цінностями, які складають основу як соціальної діяльності людей, так і функціонування суспільства в цілому. Даний підхід до смыслу умовно називається ціннісним. Даної думки дотримуються культурологи, політологи.

У науці відокремлюють це й третій підхід – діяльнісний.

Представники діяльнісного підходу до смислу націлені на створення загальної теорії діяльності і говорять про структури, схеми діяльності, не протиставляючи одну діяльність іншій.

Інколи поняття «смысл» ототожнюють з поняттям «значущість». Англійський термін «meaning» має безпосереднє відношення до значущості.

Смысл завжди пов'язаний з думкою. Усвідомлення – шлях до отримання смислу. Через осмислення явищ і процесів зовнішнього світу і подій власного життя формується смысл цих явищ, процесів, подій. Будь-яка думка є предикацією предмета. Смысл має місце скрізь, що я стверджую або заперечую.

На думку Л. Вітгенштейна, смысл – «стан справ» у світі, тобто смысл – це просто осмислення.

Між смыслом і цінністю є спільне, але і є суттєва різниця. Спільне проявляється в тому, що обидва поняття виражають деяке відношення людини до навколишньої дійсності. Через смысли і цінності людина залучає світ і сферу своєї свідомості, переводить у план своєї життєдіяльності, активності. Але у цих людських феноменів різні функціональні установки.

Смысл (як думка про зовнішній і внутрішній світ людини) набуває самостійності, може розвиватися в бік генералізації, тобто узагальнюватися до найвищих меж, дивуючи нас своїми науковими абстракціями, але й може змінюватися в протилежному напрямі, тобто конкретизуватися.

Наука чітко розмежовує два окремих, але взаємопов'язаних поняття – «цінності» та «ціннісні орієнтації». Зміст поняття «цінність» більшість науковців пов'язує із характеристиками, властивими формам суспільної свідомості: значимість, нормативність, корисність, необхідність, доцільність [6, с. 58].

Сучасний педагогічний інтерес до ціннісно-смыслових орієнтацій у життєдіяльності особистості до її особистісних смыслів як до детермінантів її саморозвитку і одержання «живого» особистісного знання не випадковий.

Ціннісні орієнтації в наукових працях розглядають насамперед у зв'язку із вихованням, культурним розвитком, соціальним становленням особистості

Найсуттєвіше полягає в тому, – пише Б. Г. Чижевський, – що «ціннісна орієнтація служить своєрідним критерієм, доленосним фільтром у визначенні ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, системи установок, відстоюванні принципів і переконань» [12, с. 146].

Л. Орбан-Лембрик визначає ціннісні орієнтації як спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність надавати перевагу одним цінностям і забезпечувати інші, спосіб диференціації особистісних об'єктів і явищ за їх особистісною значущістю.

Таким чином, ціннісні орієнтації як механізм соціальної регуляції поведінки особистості досліджуються соціальними психологами; ціннісні орієнтації з точки зору формування досліджуються психологами та

педагогами; залежність між ціннісними орієнтаціями та інтересами особистості – філософами, соціологами, психологами, педагогами.

Оскільки ціннісні орієнтації особистості складаються на ґрунті ціннісного ставлення до дійсності, то загальнокультурні цінності, включені індивідом мимоволі або свідомо до своєї діяльності, являють собою етапи усвідомлення особистістю зовнішньої системи цінностей і перетворюються під впливом низки чинників та в спеціально організованих умовах на систему внутрішньої особистісної соціально ціннісної орієнтації.

І. Бех говорить про формування особистісних цінностей як усвідомлених узагальнених самовартісних смислових утворень особистості, які утворюють внутрішній стрижень особистості [1, с. 9].

Отже, ціннісні орієнтації – одна з найважливіших характеристик особистості, вони висвітлюють активність людини, прагнення до самовдосконалення, рівень її досягнень, сподівань, тобто всі стосунки особистості з оточуючим світом значною мірою залежать від того, яким цінностям вона віддає перевагу: як ставиться до самої себе, тобто чи є власне «Я» людини цінністю для неї; чи цінує вона іншу особистість; чи є ціннісним її ставлення до держави, громадянином якої вона є; до природи, що її оточує; до сім'ї, яку вона має створити; до професії, яка забезпечить їй успіх у житті, в нашому випадку – до знань, які вона отримує.

Завдання освіти полягає в тому, щоб допомогти молоді здійснити свідомий вибір суспільних цінностей і сформувати на основі їх стійку індивідуальну систему орієнтацій, здатну забезпечити саморегуляцію й мотивацію поведінки й діяльності.

Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої структури особистості. Сюди відносяться: спрямованість, мета індивіда, механізм індивідуальної взаємодії. Вони є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Ціннісні орієнтації відокремлюють значуще, суттєве для певної людини від незначущого, несуттєвого. Наявність життєвих цінностей у свідомості людини залежить як від вікового етапу, на якому знаходиться індивід, новоутворень цього періоду, так і рівня розвитку суспільства загалом. Ціннісні орієнтації особистості не тільки визначають мотивацію індивідуальної поведінки, але й складають світогляд людини. Вони формуються в процесі виховання і навчання. Причому навчання має на меті не стільки повідомити конкретні знання в певній галузі, скільки сприяти самореалізації особистості.

Особистісні цінності складають внутрішню суть особистості, яку можна інтерпретувати як ціннісну орієнтацію. Особисті цінності набувають ціннісного статусу тільки при сфокусуванні особистісних зусиль на свою смислову сферу, на власне «Я», тобто становлення особистісних цінностей пов'язане з динамікою процесів усвідомлення, що включають різні види вербалізації і зміщення пізнавально-особистісних зусиль на власну смислову сферу.

Ціннісні орієнтації конкретної особистості формуються і функціо-

нують на основі системи цінностей, виробленої суспільством, нерозривно і тісно пов'язані з цим утворенням.

Таким чином, ціннісні орієнтації – це ті стани, явища і процеси в довколишньому житті, які стають орієнтирами для людини, спрямовують формування її цілей, а також способи їх досягнення. Представленість життєвих цінностей у свідомості особистості залежить від вікових особливостей, психологічних новоутворень, загального розвитку людини.

З огляду на вищезазначене, можна констатувати, що аналіз понять «цінність», «смысл», «ціннісна орієнтація» у філософському, лінгвістичному, психолого-педагогічному аспектах є теоретичним підґрунтям для процесу формування ціннісно-смыслових орієнтацій учнів старшої школи, і очевидним стає те, що цінності – невід'ємна частина всього суспільного і культурного життя людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : в 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Василенко В. А. Ценность и оценка / В. А. Василенко. – К. : Наукова думка, 1964. – 160 с.
3. Освітologia: витоки наукового напрямку : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа та ін. – К. : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.
4. Педагогіка / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Вища школа, 1986. – 542 с.
5. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, 2002. – 348 с.
6. Рогова О. Г. Аксиологічний аспект гуманітарної парадигми освіти / О. Г. Рогова // Філософія. – 2010. – № 4(72). – С. 123–126.
7. Словарь по социальной педагогике / [авт.-сост. Л. В. Мардахаев]. – М. : Изд. Центр «Академия», 2002. – 368 с.
8. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
9. Соціologia: терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / [укл. В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін.] – К. : «Каравела»; Львів : «Новий світ», 2002. – 480 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / [ред. колегія: В. І. Шинкарук (гол. ред. кол.), Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
11. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В. П. Андрющенка. – К. – Х., 2005. – 672 с.
12. Чижевський Б. Г. Актуальні проблеми побудови системи виховання в умовах державотворення // Педагогіка і психologia. – 1997. – № 2. – С. 145–148.